

5. Levinson D., Cookson P., Sadovnik A. (ed.). Education and sociology: An encyclopedia. – Routledge, 2014.

6. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения. Т. 2. М.: Художественная литература, 1981.

7. Шкаратан О.И. Ожидания и реальность. Социальная мобильность в контексте проблемы равенства шансов // Общественные науки и современность. 2011. № 1. С. 5–24.

УДК 364.4

ҚР ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАЛАРДЫҢ ІСКЕ АСЫРЫЛУ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Қапалбек Нартай

kapalbekn@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Әлеуметтік жұмыс мамандығының 4-курс студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі - Г.Т.Сулейменова

Әлеуметтік сала – қоғамның әлеуметтік процестің субъектілерінің үздіксіз ұдайы өндірісінің объективті қажеттілігінен туындайтын қоғамның біртұтас, үнемі өзгеріп отыратын ішкі жүйесі. Бұл адам өмірінің ұдайы өндірісінің тұрақты аймағы, қоғамның әлеуметтік қызметін жүзеге асыру кеңістігі. Дәл осында мемлекеттің әлеуметтік саясаты мәнге ие болып, адамның әлеуметтік және азаматтық құқықтары жүзеге асырылады. Мемлекеттің әлеуметтік саясатының басым бағыты азаматтардың әлеуметтік қорғау және әлеуметтік көмек саласындағы конституциялық құқықтарын қамтамасыз ету болып табылады. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен жүзеге асырылған белсенді әлеуметтік саясат бүгінгі таңда Қазақстанның жалпы ішкі өнімнің өсімі, мектепке дейінгі мекемелердің саны, ересектердің сауаттылығының жоғары деңгейі, бастауыш және орта білім берумен қамту, мектеп жасына дейінгі білім беру ұйымдарының санының қысқаруы сияқты көрсеткіштер бойынша ТМД-дағы көшбасшылық орнын қамтамасыз етті. кедейшілік пен жұмыссыздық, ауыл шаруашылығы өндірісінің деңгейі.

Әлеуметтік саланы мемлекеттік реттеудің кең тараған және тиімді әдістерінің бірі экономикалық дамудың мақсаттары негізінде оларға жетудің тиімді жолдары мен құралдарын одан әрі іздестіру және айқындау арқылы жоспар құруды көздейтін бағдарламалық-мақсатты әдіс болып табылады.

Бағдарламалық-мақсатты әдіс ресурстармен, орындаушылармен және орындау мерзімдерімен байланыстырылған ғылыми-зерттеу, өндірістік, ұйымдастырушылық, экономикалық, әлеуметтік және басқа да міндеттер мен іс-шаралардың мақсаты мен кешенін көрсететін құжат болып табылатын мақсатты кешенді бағдарламаларды әзірлеу кезінде қолданылады.

Қазіргі таңда бағдарламалық-мақсатты әдіс болжау және индикативті жоспарлау әдістерімен қатар ел дамуының мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясатын іске асырудың ең маңызды құралы ретінде қызмет ететіні жалпы қабылданған.

Олардың ең маңызды белгісі – ұлттық экономикалық маңызына, экономикалық және әлеуметтік мақсатқа сәйкестігіне сүйене отырып, бағдарламалық іс-шараларды қаржыландыру мүмкіндіктерін ескере отырып, дамудың басым бағыттарының құрамын және оларды іске асыру реттілігін анықтау. Тәжірибе көрсеткендей, мақсатты бағдарламаларды елдегі әлеуметтік-экономикалық процестерді басқару үшін тиімді пайдалануға болады.

Басқарудың бағдарламалық-мақсатты әдістерін қолдану қазіргі нарықтық экономиканы мемлекеттік реттеу жүйесінің абсолютті қажетті ішкі жүйесі ретінде әрекет етеді. Тиісті қажеттілік, атап айтқанда, ұзақ мерзімді ұлттық шешімдерді және жылдық көкжиекке шектелген бюджеттік көрсеткіштерді үйлестіру міндетін орындаудың маңыздылығынан туындайды (нарықтық экономикасы дамыған елдерге орта экономикаға көшу тән болуы кездейсоқ емес). жалпы экономикалық бағдарламалау термині). Соңғы жылдары елдің

тұтастай алғанда және жекелеген аумақтық кешендердегі әлеуметтік-экономикалық дамуын болжау, жоспарлау және бағдарламалау үшін бағдарламалық-мақсатты әдістерді қолдану мүмкіндіктерін талқылауға байланысты басылымдар көбірек пайда болды. Бағдарламалық-мақсатты әдістерге деген қайта жанданған қызығушылық экономикалық қоғамдастықтың жалпы алғанда оның тепе-теңдігіне қол жеткізу үшін мемлекеттік мақсат қою және экономиканы реттеу әдістерін жетілдіру мүмкіндігіне назар аударуымен байланысты.

Бағдарламалық-мақсатты әдістерді пайдалану, егер елдің немесе аймақтың әлеуметтік-экономикалық жүйесінде, атап айтқанда, экономикалық, демографиялық, инфрақұрылымдық, климаттық, әлеуметтік, этникалық, діни сипаттағы әр түрлі сипаттағы әркелкіліктер, асимметриялар және диспропорциялар болған жағдайда негізделген. Экономиканы мемлекеттік реттеудің бұл әдісін пайдалану қажеттілігі тек нарықтық механизмдер негізінде шешілмейтін әлеуметтік-экономикалық дамудың күрделі және ауқымды мәселелерін шешу кезінде күшейеді.

Бағдарламалық-мақсатты тәсілге тән экономикалық міндеттерді шешудің кешенді тәсілі экономиканың сыртқы, циклдік және болжауға келмейтін факторлардың әсеріне тұрақтылығын айтарлықтай арттырады. Біздің еліміздің экономикасының жүйелі проблемаларын әшкерелеген қазіргі уақытта байқалып отырған жаһандық экономикалық дағдарыс мемлекеттік деңгейде де, өңірлік деңгейде де экономиканы қайта құрылымдаудың тиімді кешенді мақсатты әдістерін зерттеу мен әзірлеудің өзектілігін арттырады.

Кешенді бағдарламаларды іске асыру үшін қалыптасқан ұйымдық-құқықтық, экономикалық, қаржылық және техникалық шарттарды әзірлеу деңгейінің жеткіліксіздігі оларды тиімді қолданудағы негізгі кедергілердің бірі болып табылады.

Жалпы алғанда, жоспарлау мен басқарудың бағдарламалық-мақсатты әдістері - бұл жоспардың мақсаттары бағдарламаларды пайдалана отырып ресурстармен байланыстырылатын әдістер. Бұл әдістер стратегиялық маңызды мәселені шешуге жүйелі тәсілді қолдануды білдіреді және олар:

- мәселенің барлық компоненттерін және олардың өзара байланысын анықтауда;
- мақсаттар жүйесін анықтауда, оларға қол жеткізу мәселені шешуді қамтамасыз етеді;
- ресурстарды бөлу механизмдерін құруда;
- бағдарламаны іске асыруды басқарудың ұйымдық жүйелерін құруда;

- жүйеге қатысушылардың мәселені шешуге бағытталған барлық шаралар кешенін әзірлеуде, жүзеге асыруда және тиімділігін бақылауда.

Сонымен, Қазақстандағы бағдарламалық-мақсатты тәсілдің негізгі белгілері – жүйелілік, нақты мақсатқа немесе мақсаттар жүйесіне жетуге бағдарлану, мақсатты бағдарламалардың жүйелілігі мен ұйымдық оқшаулануы.

Бағдарламалық-мақсатты әдістің негізгі құрамдас бөліктері: мәселені шешуге бағытталған шаралар кешені; бағдарламаны басқарудың ұйымдық жүйесі;

ресурстарды бөлу/тартуды ынталандыру жүйесі;

бағдарламаның іске асырылуын бақылау және оның тиімділігін бағалау жүйесі; бағдарламаның заңнамалық және нормативтік базасы.

Бағдарламалық мақсатты тәсіл арқылы шешілетін функциялар мен міндеттер:

– жүйе құрамдас бөліктерінің бар өзара байланыстарын, олардың өзгеру тенденцияларын және жүйе потенциалын талдау негізінде жүйені дамыту векторын белгілеу. Жүйенің мақсатты жағдайын анықтау;

– мультипликативті әсерге қол жеткізу мақсатында әртүрлі ішкі жүйелердің (мысалы, экономикалық, әлеуметтік, ғылыми-техникалық, экологиялық) дамуын үйлестіру;

– жүйенің барлық субъектілерінің басқару шешімдерін қабылдауы үшін негіз құру (аймақтық экономикалық жүйе жағдайында: атқарушы және муниципалды органдар, ведомстволар, жеке кәсіпкерлік, халық);

– жүйеге қатысушылардың мүдделерін теңестіру.

Бағдарламалық-мақсатты әдістер макроэкономикалық және аймақтық болжау, сондай-ақ индикативті жоспарлау әдістерімен бір мезгілде қолданғанда ең жақсы нәтиже береді. Бұл

байланыс мақсатты бағдарламаларды іске асыруды басқару үшін тиімділік көрсеткіштерінің жүйесін құру және қадағалау қажеттілігімен анықталады.

Мақсатты бағдарламаны құру және іске асыру процесінің әрекеттерінің реттілігі бірнеше кезеңдерде жүзеге асырылады:

1. Даму.
2. Потенциалды бағалау.
3. Бастама
4. Іске асыру.
5. Нәтижелерді бағалау

Бағдарламалық-мақсатты тәсілдің ерекшелігі, ол мәселені шешу үшін ортақ күш-жігерді үйлестіру арқылы ведомстволық және салалық құзыреттердің, шаруашылық жүргізуші субъектілердің, атқарушы және муниципалды органдардың өкілеттіктері мен жауапкершілік салаларының қиылысында тұрған күрделі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Сондықтан мұндай байланыстардың ұйымдастырушылық тетіктері болуы керек.

Осылайша, бағдарламаны басқарудың негізгі ерекшелігі - бағдарламалық-мақсатты тәсілдің көмегімен шешілетін міндеттерді мемлекеттік органдардың, муниципалдық мемлекеттік және коммерциялық құрылымдардың стандартты басқару рәсімдерін қолданумен, сондай-ақ тек тараптардың бірінің әрекеттері шеңберінде шешу мүмкін емес процесс. Демек, бағдарламалық-мақсатты тәсілдің негізгі ерекшеліктерінің бірі оның күрделілігі және бағдарламаларды жүзеге асырудың тиісті ұйымдастырушылық нысандарының болуы болып табылады.

Оперативтік басқару мәселелерін шешуге бағдарламалық тәсілді қолдану орынды емес, өйткені бағдарламалық тәсіл ұйымдық тұрғыдан күрделірек және қымбатқа түседі, ал оны қолдану айтарлықтай және елеулі мультипликативтік әсерге қол жеткізу мүмкін болған жағдайда ғана негізделген болады.

Бағдарламалық-мақсатты тәсіл жиі және сәтті қолданылатын әлеуметтік-экономикалық дамудың күрделі міндеттерінің мысалдары:

- аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін теңестіру;
- өндіргіш күштерді бөлудің біркелкілігін арттыру;
- мемлекет үшін стратегиялық маңызы бар жаңа капиталды көп қажет ететін өндірістерді құру;
- кластерлер, аумақтық өндірістік кешендер құру;
- бюджет жүйесін тиімді ұйымдастыру;
- ғылыми-техникалық даму деңгейін көтеру;
- инженерлік-көліктік инфрақұрылымды құру және күрделі реконструкциялау;
- ұзақ инвестициялық циклі бар ресурстарды ұдайы өндіру.

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасының басшылығы мақсатты бағдарламалар жүйесін құру бойынша бірқатар шараларды жүзеге асырды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Об утверждении Концепции социального развития Республики Казахстан до 2030 года и Плана социальной модернизации на период до 2016 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 апреля 2014 года № 396 // URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000396>

2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий». 1 сентября 2020 г. // URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-...

3. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан // URL: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения: 10.03.2021).